

naší literatury nejen analyzoval, ale i podstatně na ni působil a aby jeho kritiky mluvily i k životu našich lidí.

Jemnost psychologické a formální analýzy s tím ovšem není v rozporu. Chceme tu naopak podotknout, že například J. Hájek, který se nad knihami zabývá zejména politickými problémy naší současnosti a který je vždy s to o nich s autory polemizovat, by měl rozšířit svá hlediska právě směrem k řešení otázek psychologických a morálních a k jemnějším uměleckým typům a jejich tvůrčích metod.

*

Tyto poznámky naprosto nechtějí být negativistickým pohledem na kritiku, který se u nás pomalu stává módou. Rostou naopak z přesvědčení o významném poslání kritiky v našem životě a v naší literatuře. Věříme v kritiku, jež není pouhým propagátorem a pasivním interpretem, ale spolutvůrcem a inspirátorem literárního vývoje. Věříme v kritiku, jež jako plnoprávná součást literatury tvůrčím způsobem zmnožuje, obohacuje život naší země.

(1955)

NĚKOLIK POZNÁMEK O KRITICE

Jan Trefulka

Když se čas od času ozve ze Sovětského svazu nebo z lidových demokracií odvážný, upřímný a jasný projev k otázkám literatury nebo k jiným problémům současného života, prožíváme obyčejně dvojí pocity. Jednak máme velkou radost, že jsme se opět zbavili nějakého zbytečného, brzdícího dogmatu, jednak se v nitru stydíme, že jsme sami nebyli tak stateční, abychom odvalili kámen, odstranili chybu, kterou již dlouho cítíme a vidíme. Objevil se u nás jakýsi podivný rys národní povahy: desítky, stovky, někdy i tisíce lidí chodí denně kolem nějakého lajdáctví, pozorují, odsuzují. Ale lajdáctví kvete dál a nikdo nemá dost občanské statečnosti a morální vytrvalosti, aby se mu opřel a odstranil je, dokud nepřijde spásný anděl s poselstvím z vyšších míst. Pak ovšem máme všichni odvahy dost.

Díky této naší, řekněme mírně, nevybojnosti, bude asi projev Michaila Šolochova na XX. sjezdu KSSS zároveň i nejpodnětnějším příspěvkem do diskuse před sjezdem Svazu čs. spisovatelů. Neboť mnohé jeho výtky sovětské literatuře platí i o literatuře naší, známe je již dlouhou dobu, ale nikdo se neodvažuje o nich otevřeně psát. Jakkp také říci předsedovi Svazu, že jeho Romance o Oldřichovi a Boženě, stejně jako Krásná Tortiza jsou díla průměrná a místy i povrchní, jakpak říci Václavu Řezáčovi, že jeho Bitva připomíná spíš „bitvu“ na štábní mapě, kde se jednotky hladce posunují podle plánu, jakpak říci Marii Pujmanové, že sice přečteš Život proti smrti se zájmem, ale daleko hlouběji v tobě utkví Lidé na křižovatce. To by přece... tento... už ani žádná autorita u nás nebyla.

Avšak s kritikou se má koneckonců začínat vždy u sebe, ve vlastním oboru. Budu proto mluvit o problémech kritiky.

*

*Všetečné kritiků plémě, vy ryjící v kořenech cizí
múzy, neblazí moli, lovící kdejaký chlup,
poskvrny velkých děl, však na malou Erinnu pyšní,
Kallimachovi psi, zatrpklí, suší jak troud,
táhněte, przniči pěvců, tmo pro mladé začátečníky,
šťěnice, pijící skrytě lahodným básníkům krev!*

Antifanes

Byla by to už slušná knížka, kdyby se sebraly epigramy našich satiriků a příležitostných veršovníků, kteří si ve svých slokách dělají legraci z kritiky. Kritik bývá zobrazován jako hlídač básnickovy fantazie, surový muž s kyjem bijící po hlavě začátečníky a bezpáteřný poklonkář vzývající břicho uznávaného mistra. Kritik je korouhvička, kritik je člověk bez nejmenšího morálního kreditu, závistivec, který kdysi psal verše, a protože se mu nedařilo, povýšil se na soudce umělců. Antifanes to řekl všechno už dávno a daleko šťavnatěji. – Mohlo by se snad namítnout, že jde skutečně jen o legraci, že takříkajíc oficiální vztah ke kritice je co nejvážnější a že satirikové se zabývali kritikou zvláště proto, že nemají dost přehledu o životě, aby mohli psát o něčem jiném. Jistě i tato okolnost hraje nemalou roli. Nicméně úpadek prestiže naší kritiky je opravdový a vážný a nadměrný zájem satiriků jej dobře odráží, i když samozřejmě nepostihuje podstatu věci. Kritika dnes zdaleka není v organismu naší literatury tak významným činitelem, jako byla třeba v období předválečném. Domnívám se, že příčiny jsou trojího druhu: jednak v povaze kritiko-

vy práce, jednak v uspořádání literárního života, jednak v pojetí kritiky a v jejich tvůrcích.

Někdy se zdá, a někteří spisovatelé také podobně uvažují, že kritika nese hlavní podíl viny na zeschematizování literatury, že spisovatelé byli jaksi *kritikou* odtrženi od života a vehnáni do klece schematismu. Je to klam, způsobený růzností úkolů a forem práce spisovatelovy na jedné a kritikovy na druhé straně. Ze schematismu není možno vinit ani jenom kritiky, ani jenom spisovatele. To, že se objevil ve všech lidových demokraciích, ukazuje, že se objevil zákonitě, v souvislosti se společenskými přeměnami, jako jeden z prvních stupňů nového literárního údobí v těchto zemích. To se koneckonců všeobecně uznává. Jenže spisovatel z tohoto údobí vychází zdánlivě čestněji: u něho nazveme odvrát od špatného a změnu k lepšímu prostě vývojem. On nemusí a pravidelně také nevysloví ve svém díle rovně a jasně své teoretické vyznání. On může i několik let počkat, než zváží své dílo. Kritik je naopak nucen povahou své práce, aby v každém vývojovém stadiu, okamžitě, uprostřed doby plné pohybu, shrnoval své poznatky v soudy. V době hlubokých revolučních změn stane se snadno, že se v nedlouhém časovém období několikrát ukáže jeho soud jako jednostranný, mylný, že se v krátkém čase velmi rozšíří a prohloubí chápání problematiky umění. Kritik je nucen v zájmu pravdy sledovat tyto proměny. Kritik zápasí sám se sebou. Jenže spisovatel a čtenář nemají dost trpělivosti k sledování jeho vývoje, ztrácejí důvěru ve správnost jeho úsudku a i své vlastní omyly, dobové omyly, přičítají jemu. Zde je jedna z příčin úpadku prestiže kritiky, příčina sice velmi vnější, proto však ne málo působící. Spisovatel se vyvíjí – kritik se mýlí, to je bohužel dvojitý název a dvojitý loket pro týž proces.

*

Mluvíme-li o příčinách degradace kritiky, nemůžeme nemluvit o posavadní redakční praxi vůbec a o praxi ve vedení diskusí zvláště. Nevýrazná, nebojovná tvář naší kritiky je do značné míry utvářena bohubilou činností redakcí.

Myslím, že zásadní chyba je zde v tom, že redakce, redakční rady a jejich spolupracovníci netvoří kolektiv lidí přibližně stejného názoru na konkrétní řešení otázek vývoje a rozvoje socialistické kultury. Naopak – v redakcích a redakčních radách vznikají velmi různorodá seskupení. Nic nemůže být zhoubnějšího pro časopis. Co se líbí jednomu, nelíbí se druhému, a mají-li oba stejnou váhu, otiskne se nakonec jen něco nezávazného, opatrného a průměrného. Je samozřejmé, že cíl všech redakcí a všech našich umělců i teoretiků je společný. Všichni usilujeme o velké, lidové umění, které by stranilo pokroku, posilovalo a pomáhalo při budo-

vání socialismu a bylo přitom hluboce citové a lidské. Ale při dosavadní redakční praxi je toto usilování jakési všeobecné – bez špetky osobité jiskry. Socialistickou literaturu nelze probíjet nějakým průměrem různých stanovisek. A přece se redakce pokud možno snaží vymýtit z článků osobní názory autorovy. Nesmíš říci nic pochybného, totiž svrchu nepotvrzeného, dokud nemáš postavení a jméno dostatečné výše a velikosti. Jenže říkáš-li jenom nesporné věci, jsi brzo nudný jako Ippolit Ippolityč z Čechovovy povídky. Nesmíš třeba v recenzi o Nezvalově knížce v Hostu do domu vyjádřit své pochybnosti o správnosti Jarišova názoru na některé Nezvalovy básně, jak jej vyslovil v časopise Sovětská literatura. Neboť je to sporné a do recenze to prý nepatří. A basta. Můžeš diskutovat v kuloárech. Redakce a redakční rady, najmě Hosta do domu a Literárních novin, fungují často jako pojistný ventil na Papinově hrnci: když je už vnitřní tlak příliš veliký, vypustí trošku páry. A zas jsou na rok na dva spokojeny svou odvahou. Dokud trvá taková praxe, dokud duch nivelizace bude vládnout v časopisech, dokud se nevytříbí protichůdné názory, těžko můžeme očekávat ostré zásadní diskuse. Není o čem mluvit, a je tedy marné všechno zaklínání a všechny výzvy k otevřenosti.

Zkusil jsem v praxi, co znamená otevřená polemika, nemáš-li vlivného anděla strážce. Nemáš v tom případě zajištěnu ani nejzákladnější podmínku jakékoli diskuse – totiž právo odpovědět a bránit se. O mém diskusním článku v Hostu do domu o poezii Pavla Kohouta napsal do Mladé fronty Jaroslav Bouček, šéfredaktor nakladatelství Mladá fronta. Počastoval mne různými líbeznými charakteristikami, z nichž nejkrásnější byla ta, v níž mne srovnával s jakýmsi kontrarevolucionářem, který byl v Sovětském svazu odsouzen k smrti a zastřelen. Ještěže máme Švejka a dobře se pamatujeme na neodolatelnou metodu a terminologii c. a k. četnického strážmistra Flanderky z Putimi, který z dobrého vojáka udělal rafinovaného špiona! Můžeme se od srdce zasmát, když se takový strážmistr objeví ještě v roce 1955 v mládežnickém listě. Jenže faktem zůstává, že strážmistřovi nemůžeš odpovědět a čtenáři koneckonců pokládají tvé mlčení za tichou rezignaci. Poslal jsem totiž odpověď do Mladé fronty, ale článek mi vrátili „k laskavému použití“. Nevím, jaké použití měl s. vedoucí redaktor na mysli. Chápejte – nelze dost dobře odpovídat na invektivu uveřejněnou v deníku s desetitisícovým nákladem v literárním týdeníku, nebo dokonce měsíčníku. Ale budiž, zkusil jsem v Literárních novinách. Pochopitelně neméně zdvořile odpověděli, abych napsal do Hosta. V odpovědi v Hostu jsem zápasil s místem a měl jsem důležitější věci na starosti než zabývat se vývody s. Boučka. Inu, nakonec – kdo má úřad a moc, má také rozum – gloriola s. šéfredaktora zůstala nedotčena.

Domnívám se, že je na čase skoncovat již se situací, kdy na jedné straně slyšíme naléhavé výzvy k diskusi, na druhé straně je diskuse zne-možňována hrubými redakčními zásahy.

(Výčet vnějších příčin úpadku kritiky by nebyl úplný, kdybychom se nezmínili o podmínkách kritické práce. Stará zkušenost praví, že každá práce, má-li být řádně vykonávána, vyžaduje celého člověka. Tím spíše to platí o práci umělecké povahy. Skutečnost je však zatím taková, [jak upozornil již Václav Stejskal v Literárních novinách], že málokterý, snad vůbec žádný z našich kritiků nemá možnost věnovat se pouze tomuto povolání. Honoráře za kritické články jsou tak nízké, že by si musel obě ruce upsat, aby se uživil. A kde je četba, studium, vlastní literární mimo-kritická činnost, bez jejíchž zkušeností se kritik sotva může obejít, i když ji dělá špatně? Píšeme tedy kritiky mimo svá občanská povolání, často značně odlehlá a různorodá, a chtě nechtě stáváme se diletanty. Problé-my teorie umění jsou stále složitější a čtenější a my, místo abychom své obzory rozšiřovali, jsme nuceni je zužovat, specializovat se. Ale zde jsme již u otázek, které náležejí převážně do oddílu dalšího.)

*

Nejvážnější námitky, které bývají proti dnešnímu stavu naší kritiky vznášeny, vedle zmíněné již bezcharakternosti a neúměrnosti, týkají se špat-né znalosti života, netvůrčího chápání zásad marxleninské teorie umění, malé vědecké fundovanosti, omezeného rozhledu, nepatrného smyslu pro umělec-ké kvality díla, šedivosti a neosobitosti kritického stylu. Je toho trochu mno-ho, ale nezbyvá než přiznat, že všechny tyto chyby naše současná kritika skutečně má a že zdaleka nejsou zaviněny jen víceméně vnějšími příčinami, o nichž jsem dosud psal.

Nebudu zde mluvit o ruských revolučních demokratech, nebudu psát o Leninovi – je dostatečně jasné, že jejich kritika umění byla nerozlučně spjata s kritikou života. Ale vezměme si F. X. Šaldu, přesvědčeného individualistu, kritika, pro nějž osobnost byla vším. Když listujete jeho Zápisky, všimněte si, jak široce a hluboce zabíral nejen do umění, ale právě do morálky celé společnosti. I když jeho stanovisko bylo třeba nesprávné, jeho poměr k jevům uměleckého i společenského života byl daleko zhavější, bezprostřednější, či-norodější než u všech současných kritiků, kteří se pokládají a vyhlásují za lidi společnosti sloužící. Oč byl jeho nemarxistický světový názor bojovnější a umění a společnosti prospěšnější než náš dnešní „bačkorový“ materialismus. Chyba ovšem není ve světovém názoru, nýbrž v lidech. Stalo se nám, co se pra-vidlem stává epigonům, kteří nekriticky přijímají cosi hotového, jinde promyš-leného a protřpěného: uvízli jsme na povrchu, přejali jsme to, co leželo nejbliž, bylo nejvíce nápadné a nejsnáze pochopitelné: chytli jsme se schématu.

Zvláště mladší generace kritiků v období po osmačtyřicátém roce zvykla si přistupovat k uměleckému dílu s apriorními dogmatickými požadavky, a poněvadž pro skutečně dialektickou metodu práce neměla dost vědomostí ani zkušeností, nahrazovala ji scholastikou s marxistickou terminologií. Jaký to byl tvrdý štít, který sám o sobě vzbuzoval děs – jak pohodlné bylo tenkrát být kritikem! Vykonávali jsme v podstatě práci příručího, který si rozděluje zboží do regálů. Umělecké dílo sloužilo jako podklad k dotvrzování „metody“. Jeho ideje, jeho řád a vnitřní rytmus, krev a svalstvo – z toho všeho ponechal kritik jen holou kost. Vrátil-li se do své vlastní minulosti, k roku 1949, kolik jenom v rámci svých malých možností jsem vyrobil tehdy podobně hloupých recenzí – např. na Branalda a na Pluhaře – a jak nepříjemné následky měly tehdy pro autory – zdá se mi to až nesmyslné. A přece: nedělal jsem to ve zlém úmyslu. Cítil jsem, že moje kritika není správná, ale napsal jsem ji proti svému mínění ne z bezcharakternosti, ale proto, že jsem byl přesvědčen (v duchu přejatých zásad), že sám v sobě potírám mylné, intelektuálské názory. Byla to nevědomost spojená s nedůvěrou v sebe, ve svůj cit a vkus. Byl to tlak levičáctví v celém našem životě.

Zdálo by se, že je zbytečné o hříších minulosti psát nyní. Co bylo, bylo, dnes jsme přece mnohem dál. Ach ano, od těch dob se v mnohých problémech umění značně vyjasnilo, jsou jemněji a složitěji chápány otázky kulturního dědictví i nutnosti větší svobody při hledání nových forem. Ale, vážení přátelé, vyšla a vychází iniciativa alespoň v jednom jediném případě od nás? Není naše kritika v rámci rozšířených možností stejně dogmatická, stejně netvůrčí, jako byla dřív? Nekulhá stále o několik kroků pozadu, otáčeje se napravo i nalevo, jak vítr vane? Když vyšel Ždanov, uctívali jsme nekriticky Ždanova, když vyšel Sobolev, uctívali jsme Soboleva, když vyšel Malenkov, uctívali jsme Malenkova a tak dále a napořád. To už není ani kult osobnosti, ale kult vysokých úřadů a funkcí. Ale my nepotřebujeme kritiku k tomu, aby rozměľňovala cizí názory a vlačovala do nich za každou cenu naše osobité poměry a naše osobité tradice – my ji potřebujeme, aby sama palčivé otázky studovala, vskutku kriticky se zabývala zahraničními pracemi a nedala se mást ani zvučnými jmény.

K tomu je ovšem třeba velikého rozhledu politického, historického, znalostí světové literatury a nejen literatury, ale i ostatních uměleckých i vědeckých oborů. Je přitom třeba znát problémy výtvarnictví a filmu, hudby i divadla. Z toho všeho teprve může vyrůst kritikovi syntéza, celistvý pohled na náš umělecký život v rámci života společnosti a v rámci světového kulturního dění a jeho měřítek. Z toho všeho mu teprve vyplynou specifické úkoly našeho umění v současné době. Tehdy teprve bude moci odkrývat nové cesty.

Zatím jsme však v naší kritice svědky nezdravého procesu právě opačného. Kritika se čím dál tím víc dělí, kritici se čím dál tím více specializují. Už máme nejen zvlášť kritiky výtvarné, literární, divadelní, filmové, už máme i kritiky, kteří se převážně zabývají poezií, prózou, literaturou pro děti. Příčinou tohoto zjevu nejsou jenom hmotné okolnosti, o nichž jsem již hovořil. (Ačkoli zde hrají úlohu velmi důležitou. Nedostatek času pro vlastní studium a kritickou práci přinutí člověka ke specializaci, i kdyby se bránil sebevíc. Sám jsem v četbě prózy dobře o rok pozadu.) Zase zde jde o nedostatek tvůrčí odvahy, nedostatek vědomostí, úhyb před zásadními obecnými problémy. Ale komu je potřebné to stále popisování a opisování jednotlivých knih, které vydáváme za kritiku? Čtenáři to nechtou, autorům to nepomůže a namnoze se jim zkresluje skutečná hodnota knížky v rámci celé literatury.

Jednostranné pojetí kritiky jako součásti vědy o umění znamená myslím jednu ze závažných překážek v jejím rozvoji. Zdůraznění uměnovědných metod zužuje právě kritiku do poměrně úzkých hranic uměleckých problémů, odvrací ji od nejvážnějšího úkolu – kritiky společenského života. V důsledku tohoto pojetí nemáme dnes kritiku, která by byla citlivým nervem spojujícím život doby s jejím světovým názorem a s uměním. Nemáme kritiku, která by dovedla být především kritikou života, pak kritikou uměleckého dění jako celku a pak teprve kritikou jednotlivých děl. Nemáme kritiku, která by byla svědomím doby, zejména jejího duchovního a morálního vývoje. Jenže tento typ, od Havlíčka, Nerudy až k Nejedlému, Neumannovi, Šaldovi, Václavkovi a Fučíkovi, představuje nejlepší tradice naší kritiky, z nichž nic nemůžeme vynechat či obejít.

V největším období naší kritiky chápe se kritika spíše jako umění, nikoli jako věda. Chápe se ne jako záležitost aplikace uměnovědných pouček, ale jako záležitost tvůrčí osobnosti, velikosti charakteru, jasnozřivosti a vkusu. Domnívám se, že toto pojetí odpovídá i dnešním potřebám našeho uměleckého života i širším úkolům naší kritiky. Nelze ovšem klást rovnítko mezi kritikou a uměním. Kritika sama o sobě nevytváří literaturu. Ale je to alter ego umění, věčně nespokojené, přecitlivělé, podrážděné, bez něhož však umělec a umělecký život dnes nemůže být. Kritika v této podobě má díky možnosti výběru tvůrčích postupů, díky schopnosti vyjadřovat věci dosud jen tušené ve smělých obrazech, daleko hlubší a silnější dosah než jakákoli věda o umění. Dobrá kritika ovšem není, jako každé umění, žádná zvůle, nýbrž pravdivé poznání, řád, charakter.

Premýšlím-li o omylech svých i cizích za poslední léta, docházím k závěru, že podstatou současných chyb jak v umění, tak v kritice jsou koneckonců otázky charakteru a odvahy. Ani spisovatel ani kritik nesmí

za žádných okolností psát něco jiného, než co si opravdu myslí a co cítí, kam dosahují jeho životní zkušenosti, k čemu vnitřně dorostl. Jakmile zradí sebe sama, jakmile nad své nitro postaví cenzora, který mu vnučuje masku, byť andělskou, obracejí se všechna kritéria a všechny metody v opak. Rázem se stávají v jeho peru schémata, nebo přinejlepším chladnou konstrukcí zmrazující život. Čím dál tím více poznávám starou vousatou pravdu (dost dlouho ji má lenost chtěla obejít), že spisovateli ani kritikovi vskutku nezbyvá nic jiného – nechce-li být prázdným měchem – než nasadit bezohledně sebe sama, celý svůj život, celý svůj osud za dobré umění, za čestnou kritiku. Vrhout se do života, věřit moudrosti lidu, věřit svým očím a svému rozumu, vystavit se přízni i nepřízni, a nedat se zmást ani jedním ani druhým. Je mnohem prospěšnější dělat vlastní chyby než připojovat se k omylům cizím. Není jiné cesty. Není lepší cesty než ta nejtěžší. Do pokladnice poznání světa musíš vložit svůj vlastní vklad, vlastní názor, vlastní poznání. Jedině tak můžeš být něco platný při vytváření nové lidské společnosti. Nejsi-li kdykoliv připraven obětovat pro to své pohodlí, ruce pryč od umění.

(1956)

O DNEŠNÍM STAVU A ÚKOLECH LITERÁRNÍ KRITIKY

Jan Mukařovský

I.

Úvodem je třeba říci, že se tato studie hodlá zabývat nikoli postavením a působností kritiky od chvíle, kdy bylo Vítězným únorem rozhodnuto o konečném vítězství socialismu u nás, ale hlavně stavem a výhledy literární kritiky v přítomné chvíli. Mohl by ovšem někdo namítnout, že přítomnost začíná pro literární kritiku stejně jako pro všechna ostatní odvětví kultury rokem 1948, jenž od základů změnil vztah kritiky k literatuře i k čtenářstvu a vytvořil předpoklady k zásadní proměně její metody. Od roku 1948 se literární kritika vyvíjí bez přetržení, mnohé